

З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ
НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

Беліченко О.І., студентка гр. А-188 АХІ. Науковий керівник -
Цубенко В.Л., д.і.н. проф.

У статті проводиться дослідження трипільської культури.

В наші часи тема трипільської культури в Україні безперечно актуальна з низки причин. По-перше, хоч трипільську культуру вивчають вже понад 115 років, вона ще повністю не вивчена. По-друге, досі йдуть розкопки трипільських поселень. По-третє, щодо цієї теми залишається багато суперечностей - походження трипільців, розвиток їхньої культури та несподіване загадкове зникнення. Але, мабуть, найголовніше те, що ця культура безпосередньо пов'язана з українським народом та займає значне місце в археології України. Трипільська культура, або культура Кукутені (рум. Cucuteni, культурна спільність «Кукутені-Трипілля») – археологічна культура часів енеоліту, назва якої походить від села Трипілля на Київщині (у вказаній «розширеній» назві культури присутня ще назва румунського села Кукутень). Культура набула найбільшого розквіту між 5500 та 2750 роками до н. е., розташовувалась між Карпатами та річкою Дніпро на території сучасних України, Молдови та Румунії, займаючи територію загальною площею понад 35 тис. км². У часи розквіту культурі належали найбільші за розміром поселення у Європі: кількість жителів деяких з них перевищувала приблизно 15 тис. осіб. «Країну» трипільців у псевдонауковій літературі іноді також називають Українська Аратта.

Як відомо, культура сформувалася в середині VI тис. до н.е. в Молдові на основі кількох культурних проявів балкано-дунайського неоліту (культури Кріш, Боян, Хаманджія, лінійно-стрічкової кераміки). Проте існують різні версії походження трипільської культури. За дослідженнями В. Хвойки, це було автохтонне населення Наддніпрянщини. Але ця теорія, на моя думку, не є абсолютно вірною, тому що автохтонна культура, попередник трипільської – була відкрита у 1940–1950-х роках В. Даниленком, й лише тоді з'явилася можливість говорити про спорідненість її з трипільською. Але, найвірогідніше, місцеві племена дністровського варіанту буго-

дністровської культури були швидко асимільовані балкано-дунайськими прийшлими племенами, сформувавши трипільську культуру [3, с. 5]. Як стверджує відомий археолог Л. Залізняк, пізніше носії кукутенських традицій колонізували басейни Серету, Пруту, Середнього Дністра, Південного Бугу і досягли Київського та Черкаського Подніпров'я. Рухаючись на схід населення культури Кукутені в другій половині VI тис. до н. е. форсувало Дністер, а близько середини IV тис. до н. е. досягло Дніпра між Києвом та Черкасами [5]. Відомо, що від початку IV до середини III тис. до н. е. практично уся лісостепова смуга Українського Правобережжя була заселена племенами трипільської культури. Цікавим є факт, що назву культура отримала від с. Трипільля, поблизу якого проводилися розкопки археологом В. Хвойкою у 1893–1894 роках. Але ще раніше, приблизно у 1870-х роках було знайдено невідомі залишки орнаментованих глечиків та посуду у Галичі, біля с. Кишилівці та Більче-Злоте, які пізніше віднесли до Трипільської культури [2, с. 298–317]. Першими культуру відкрили румуни й назвали її «Кукутень», відповідно до назви села, поблизу якого було знайдено перші артефакти, пов'язані із культурою. Відкриття зробив Тедор Бурарда у 1884 році, знайшовши елементи глиняного посуду та теракотові фігурки. Через рік вчені розпочали роботи поблизу місця знахідок. Отже, культура отримала подвійну назву – Кукутені–Трипільля.

З'явившись на історичній арені на початку IV тис. до н. е., трипільська культура проіснувала приблизно 1500 років. Хронологічно можна поділити історію трипільців на три основні етапи. Це ранній (4000–3600 до н. е.), середній (3600–3100) та пізній (3100–2500). Т. Мовша виділяє іще підетапи. В ранньому та пізньому їх два, в середньому етапі розвитку – чотири [8, с. 60–83]. Для кожного етапу можна виділити хронологічно-локальні групи, а в їх межах – пам'ятки певного період [1, с. 236]. Інститут археології НАНУ виділяє ще один етап – початковий (5300–4000 до н. е.), який пов'язують з румунським Прикарпаттям.

Вже на початку раннього етапу трипільці поступово розширюють свою етнічну територію на схід. Відомо, що в цей період трипільські племена розташувалися здебільшого в низьких місцях біля річок, але виявлено також поселення, розміщені на підвищених плато [6]. Житла будували у вигляді заглиблених землянок або напівземлянок, а також переважно наземні, підлогу і вогнище або печі з припічком зміцнювали глиною; стіни споруджували з дерева або плоти, обмазаного глиною. На ранньому етапі розвитку трипільської культури з'являються також наземні прямокутної форми будівлі на

стовпах з обмазаними глиною дерев'яними плетеними стінами, що мали солом'яну або очеретяну покрівлю. У поселеннях, розташованих на підвищених плато, план розміщення жител наближався до форми кола чи овалу. Основою господарства за цього періоду було хліборобство і скотарство, полювання, рибальство і збиральництво, також мали важливе значення. Сіяли пшеницю (однозернянку, двозернянку, полбу), ячмінь, горох. Землю обробляли з допомогою мотик, зроблених з рогу оленя, каменю або з кістки та з палиць-копалок з загостреними кінцями. Урожай збирали за допомогою серпів з кремінними вкладнями. Зерно розтирали кам'яними зернотерками. Жінка ліпила посуд, виробляла пряжу, одяг тощо і відігравала в суспільному житті значну роль. Чоловіки полювали, стерегли худобу, виробляли знаряддя з кременю, кісток та каменю. У тваринництві перше місце належало великій рогатій худобі, на другому були свині, вівці, кози. Відомий домашній кінь. Для поповнення м'ясної їжі за цієї доби мало велике значення полювання на оленя, дику свиню та козулю. Значного розвитку досягли гончарні вироби. Глиняний посуд різноманітної форми ліпили руками: великі посудини грушоподібної форми для зерна, різної форми горщики, миски, ложки, друшляки, біноклеподібний посуд. З глини ліпили жіночі статуетки, модельки житла, намисто, амулети. Поверхню посуду вкривали заглибленим орнаментом або канелюрами у вигляді стрічок з кількох паралельних ліній, що утворювали спіральні форми орнаменту. Таким орнаментом вкривали також більшість статуеток. Статуетки, модельки жител та амулети мали ритуальне призначення і були пов'язані з хліборобськими культами.

На ранньому етапі історії трипільців їхніми сусідами на півдні, у Пониззі Дунаю були носії культур Боян, Болград-Адень. На Південному заході культура межувала з представниками культур Трансильванії і північно-західних Балкан (Вінча, Тордош). Північний схід поряд з трипільцями заселяли племена дніпро-донецької неолітичної культури [1, с. 237]. Отож, як вже зазначалося, трипільська культура склалася на території Молдови. Ранні та подальші етапи пов'язані з розселенням по Правобережному Українському лісостепу. Це було поступове займання вільних, або мало заселених територій, маючи інколи характер хвиль, що виливалися на більш віддалені території (переважно з району Попуття та Середнього Подністров'я) [1, с. 238]. Такі міграції населення були пов'язані, очевидно із перенаселенням, коли ресурси відповідного регіону були майже вичерпані, а екстенсивні методи господарства були не в змозі забезпечити прожиття населення. В такому випадку переселенці

повинні були б шукати нову сприятливу територію, але не будь-яку, а ту, яка б відповідала природнім умовам попереднього місця проживання, й яка б забезпечувала традиційне господарство [1, с. 243]. Поступове розселення на малі відстані було пов'язане з характером системи господарства, як правило – причиною було виснаження землі, або ж знищення лісу. Так трипільці поступово розширили свою етнічну територію на схід. Вони перетнули Прут, вийшли на Середній Дністер, а вже наприкінці раннього етапу дійшли до Південного Бугу й Буго-Дніпровського межиріччя.

Отже, на середньому етапі свого розвитку племена трипільської культури оволоділи лісостепом від Східної Трансильванії до Дніпра. Про перехід від раннього до середнього етапів розвитку свідчить багато ознак. Однією із них є поява в керамічному комплексі поселень посуду, прикрашеного розписом. Саме лише питання походження розпису досі залишається дискусійним. Вважається, що він з'явився під впливом південно-західних сусідів [12, с. 165–320]. Племена, що проживали в межиріччі Дніпра та Бугу не переставали використовувати старі традиції ранньотрипільської заглибленої орнаменталії посуду. Це дало підставу виділити у культурі два ареали – східний та західний [4]. Племена східного ареалу на середньому етапі розвитку повністю освоїли межиріччя Бугу та Дніпра, на західному ареалі культура почала заселяти північну частину Середнього Подністров'я (згодом вони освоїли Верхнє Подністров'я, де проіснували до першої половини пізнього періоду) [10, с. 245]. У другій половині середнього етапу розвитку західна частина племен трипільців розповсюдилася у західній частині Середнього Побужжя. Тут відбулося злиття двох груп трипільського населення, про що свідчать археологічні знахідки – залишки розписного посуду із заглибленим орнаментом. Довгий час вважалося, що Східну Волинь трипільці заселили наприкінці пізнього етапу, проте вже в 70-х роках вчені дослідили, що заселення краю почалося у другій половині середнього етапу. Трипільські переселенці асимілювали місцеві племена, вільно розселившись у верхів'ях р. Случ та Тетерів, на що вказують невеликі поселення «середніх» трипільців [1, с. 240–242]. Загалом, більшість інших поселень цього періоду значно більші за розміром (що свідчить про збільшення кількості населення) і розташовані на підвищених плато біля річок та струмків. Слід зазначити, що житла у таких поселеннях розташовувалися по колу або ж овалом. Це слугувало своєрідним захистом від степу, а вільне місце посеред поселення могло призначатися для загону худоби [11, с. 163–185]. Наприкінці середнього етапу розвитку, культура Кукутені-

Трипілля переживає демографічний вибух. На істотне збільшення населення нам вказують так звані протоміста, такі як: Сушківка, Майданецьке, Томашківка та ін. Створення таких великих поселень на думку К. Черниша було пов'язане із захистом від степу, тобто велика маса населення на площі приблизно 450 га могла протистояти нападів східних кочовиків. Як зазначає дослідник С. Кириков, шлях степовиків проходив по рівних степових вододілах; вони рухалися степами, уникаючи лісів, ярів, мочарів [7, с. 35].

Як вже зазначалося, на початку пізнього періоду практично весь лісостеп України був освоєний трипільськими племенами. Всі подальші переселення відбувалися за рахунок перерозподілу території в межах трипільської спільноти, завоювання сусідніх східних регіонів інших етнічних землеробів, або пристосування до іншого екологічного середовища [1, с. 244]. Останній період знаменувався розширенням території, заселеної трипільцями: на землі східної Волині, до річок Случі й Горині, були освоєні обидва береги Київського Придніпров'я та степи північно-західного Причорномор'я, де трипільці стикалися з носіями інших культур. На цьому пізньому етапі трипільцям довелося боронитися від войовничих сусідів. У другій половині пізнього періоду культури значно зросло значення скотарства, що складалося переважно з дрібної рогатої худоби (вівці, кози). За цього періоду, на думку деяких фахівців, складається патріархальний лад. Про це свідчить увага трипільців до культу коня. У третій чверті III тис. до н. е. з північного заходу прийшла група племен так званої культури кулястих амфор, які протягом кількох століть заволоділи майже усією територією лісостепового правобережжя [9, с. 144]. Під впливом контактів із племенами ямної культури, що посувалася зі степів Поволжя та Подоння в пошуках нових пасовищ, у культурі пізньотрипільських племен зникає багато рис, характеристичних для трипільської культури попереднього часу. Змінюється характер житлобудівництва, зникає типовий трипільський орнамент. Отак скотарські культури, або ж праіндосвропейці поступово асимілюють трипільців, нав'язуючи інший побут, інші звичаї. Але не варто розглядати третій період виключно як період згасання трипільської культури, адже ми розуміємо, що вони злилися із середньодніпровською культурою, лише втративши свої етнокультурні риси, свою панівну верхівку на землях межиріччя Бугу та Дніпра. Звичайно, це трагічний етап в історії Кукутені-Трипілля, але всьому свій час.

Висновок. Отже, в цій статті здійснена спроба дослідити величну, насамперед для нас – українців, культуру. Ми знаємо, що вона, маючи

подвійну назву Кукутени-Трипілля, є минулим як вітчизняної історії, так й історії румунів. Трипільська культура відіграла значну роль в освоєнні української лісостепової зони, межиріччя Південного Бугу та Дніпра. Загадково припинивши свій розвиток, трипільські племена змішалися зі скотарями ямної культури, але залишили нам у спадок багато речей, які підтверджують існування кукутенсько-трипільської культури. Трипільці набули великого розвитку, а поселення-гіганти та матеріальні залишки свідчать про високий рівень розвитку племен. Ми не бачили трипільців, не маємо чіткого уявлення про цей народ, та їхня культура, обряди, звичаї – все це залишилося в українській свідомості. Олександр Довженко казав: «Народ, що не знає своєї історії – це народ сліпців». Так пам'ятаймо свою історію, пам'ятаймо трипільську епоху, адже якась часточка трипільського побуту живе у серці нашої держави.

Література

1. Березанська С. С., Гладилін В. М., Гладких М. І., Котова Н. С., Круц В. О. Давня історія України: В 3 т. / НАН України; Інститут археології / П. П. Толочко (ред. кол.) – К. : Наукова думка, 1997. Т. 1: Первісне суспільство.
2. Булик Н. З історії археологічних досліджень у Східній Галичині в ХІХ – на початку ХХ ст. // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 2006. – Вип. 10. – С. 298–317.
3. Бурдо Н. Б. – Населення раннього етапу Трипільської культури межиріччя Дністра та Південного Бугу – К., 1993.
4. Даниленко В. Н. Энеолит Украины: Этноисторическое исследование. – Київ: Наукова думка, 1974.
5. Залізняк, Л. Л. Стародавня історія України / Л. Л. Залізняк. – Київ : Темпора, 2012.
6. Збеневич В. Г. Ранний период трипольской культуры на территории Украины. – К. : Наук. думка, 1989.
7. Кириков С. В. Человек и природа восточно-европейской лесостепи в X – начале ХІХ в. – М. : Наука, 1979.
8. Мовша Т. Г. Хронология Триполья-Кукутени и степные культуры эпохи раннего металла в ее системе // Проблемы археологии Поднепровья. – Днепропетровск, 1984.
9. Паламарчук Є., Андріївський І. Зорі Трипілля – 2-ге вид., виправл. і доп. – Вінниця: Теза, 2005.
10. Пассек Т. С. Периодизация Трипольских поселений (III–II тысячелетие до н. э.). – М.-Л. : Изд-во Академии наук СССР, 1949.
11. Цвек Е. В. Трипольские поселения Буго-Днепровского междуречья (к вопросу о восточном ареале культуры Кукутени-Триполье) // Первобытная археология – поиски и находки. – К., 1980. – С. 163–185.
12. Черниш Е. К. Энеолит Правобережной Украины и Молдавии // Энеолит СССР. – М., 1982.

Одеська державна академія
будівництва та архітектури

675975

БІБЛІОТЕКА